

آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی

عنوان پژوهش

بررسی مفهوم « حزب »

شماره مسلسل: ۱۳۹۲۰۰۴۵

تاریخ: ۱۳۹۲/۷/۲۰

شناسنامه

عنوان:

آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی؛ بررسی مفهوم «حزب»

تهیه و تدوین:

علی فتاحی زفرقندی

ناظر علمی:

علی بهادری جهرمی

دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی

شماره مسلسل: ۱۳۹۲۰۰۴۵

تاریخ انتشار: ۱۳۹۲/۷/۲۰

مرکز تحقیقات شورای نگهبان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

۳	مقدمه.....
۴	چکیده.....
۵	۱. درآمد.....
۵	۲. مفهوم‌شناسی.....
۷	۳. مفاهیم مشابه.....
۷	۳-۱. گروه فشار.....
۷	۳-۲. جناح سیاسی.....
۷	۳-۳. انجمن صنفی و سندیکا.....
۸	۴. تاریخچه.....
۹	۵. اقسام و انواع.....
۹	۵-۱. تقسیم احزاب بر اساس نحوه عضوگیری.....
۹	۵-۱-۱. احزاب عوام.....
۹	۵-۱-۲. احزاب خواص.....
۱۰	۵-۲. تقسیم احزاب براساس برنامه حضور در قدرت.....
۱۰	۵-۲-۱. احزاب بنیادگرا.....
۱۰	۵-۲-۲. احزاب معتدل (اصلاح طلب).....
۱۰	۵-۲-۳. احزاب محافظه کار.....

- ۳-۵. تقسیم احزاب بر اساس وجود احزاب رقیب در جامعه (تأثیر کمی و کیفی در رژیم‌های سیاسی)..... ۱۰
- ۱-۳-۵. حزب یگانه..... ۱۰
- ۲-۳-۵. حزب مسلط..... ۱۰
- ۳-۳-۵. نظام دوحزبی..... ۱۱
- ۴-۳-۵. نظام چند حزبی..... ۱۱
- ۴-۵. تقسیم احزاب از نظر رأی نمایندگان در مجالس..... ۱۱
- ۱-۴-۵. احزاب انعطاف‌ناپذیر (سخت)..... ۱۱
- ۲-۴-۵. احزاب انعطاف‌پذیر (نرم)..... ۱۱
۶. مبانی احزاب..... ۱۲
- ۱-۶. مبانی تشکیل احزاب سیاسی در حقوق موضوعه..... ۱۲
- ۲-۶. مبانی تشکیل احزاب سیاسی در اسلام..... ۱۳
۷. بررسی احزاب در قوانین جمهوری اسلامی ایران..... ۱۵
۸. جمع‌بندی و تحلیل..... ۱۶
- منابع پیشنهادی جهت مطالعه بیشتر..... ۱۸
- منابع و مآخذ..... ۱۹

مقدمه

در تحقیق و تتبع پیرامون هر گرایش علمی، گام اول آشنایی با مفاهیم پایه‌ای آن علم است. حقوق عمومی به عنوان شاخه و گرایشی از علم حقوق از این قاعده مستثنی نیست و آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی درگاهی برای ورود و اظهارنظر در موضوعات مرتبط با آن می‌باشد.

از سوی دیگر تاسیس حکومتی بر مدار مختصات اوامر الهی نیازمند به نهادها و سازوکارهایی متناسب با آن است. بر این اساس نظام‌سازی اسلامی پس از تشکیل حکومتی بر مبنای اصول و احکام شریعت مقدس اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. حرکت در مسیر این امر مستلزم آشنایی با مفاهیم علمی، مطالعه مبانی و نقد و بررسی آنها بر اساس اندیشه ناب اسلامی است. در این میان مفاهیم حقوق عمومی به عنوان گرایش تخصصی رشته حقوق که به بررسی کلان موضوعات مرتبط با حوزه حکومت و حدود اختیار آن، روابط مردم با فرمانروایان و مباحث مشابه آن می‌پردازد از اهمیت بالایی برخوردار است.

در همین راستا، موضوع بازخوانی مفاهیم حقوق عمومی در دستور کار دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی مرکز تحقیقات شورای نگهبان قرار گرفته است. هدف از این امر آشنایی با تعاریف مفاهیم، تاریخچه، اقسام و انواع، بررسی مبانی آن در حقوق موضوعه و مطالعه تطبیقی با مبانی اسلامی و بررسی موضوع در قوانین و سازوکارهای حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران و ارائه نقد و تحلیلی اجمالی از آن است تا به این واسطه گام نخست در عرصه نظام‌سازی اسلامی برداشته شود.

حزب، الحزب، party

چکیده

شناخت احزاب سیاسی به عنوان پدیده‌ای که به مثابه چرخ دنده‌های مردم‌سالاری به حساب می‌آیند و تحقق کارکردهای مثبت و منفی آن آثار فراوانی بر نظام سیاسی دارد؛ لازم و ضروری به نظر می‌رسد. حزب مجموعه تشکیلی از اعضای جامعه می‌باشد که بر مبنای اساسنامه و مرامنامه‌ای کلان نگر به دور یکدیگر جمع می‌شوند و به دنبال دستیابی به قدرت سیاسی و یا حفظ قدرت مذکور از طریق جلب مشارکت عمومی هستند. احزاب سیاسی پدیده‌ای نوظهور در اندیشه سیاسی است که سابقه آن به سه سده گذشته باز می‌گردد. حزب از ابعاد گوناگون قابل تقسیم‌بندی به دسته‌های گوناگون است. علاوه بر قدرت‌طلبی به عنوان شاه بیت مبنای تشکیل احزاب در جوامع امروزی؛ می‌توان مبنای نظری مردم‌سالاری غربی مانند انسانگرایی، جدایی دین از سیاست، تکثرگرایی و... را نیز به عنوان مبنای کار تشکیلاتی تحت عنوان حزب بر شمرد. در میان اندیشمندان اسلامی نیز میان اصل مبنای احزاب سیاسی اختلاف نظر وجود دارد. برخی اصل تشکیل حزب را مغایر با مبانی دینی می‌دانند، برخی معتقدند حزب با همان مفهوم غربی در نظام اسلامی دارای جایگاه است اما به نظر می‌رسد تشکیل حزب به عنوان مسأله جدید و مستحدثه، قابل بررسی می‌باشد. هرچند در این صورت نیز حذف نقایص و معایب حزب ضروری است.

۱. درآمد

امروزه احزاب سیاسی به واسطه کارکردهای فراوانی مانند ایجاد توسعه سیاسی، افزایش مشارکت‌های مردمی و تحقق ثبات و پایداری در نظام‌های سیاسی که در جوامع مردم‌سالار از خود بر جای گذاشته‌اند به عنوان چرخ دنده‌های نظام دموکراسی شناخته می‌شوند. رشد و گسترش دامنه حزب به عنوان یکی از اجزای جدایی‌ناپذیر از ساختار سیاسی جوامع مدرن ریشه در سده‌های اخیر دارد و مولود وقایعی مانند رنسانس و مدرنیته محسوب می‌گردد. مطالعه و تحلیل نقش احزاب سیاسی در نظام‌های مختلف مستلزم آشنایی با مفهوم، تاریخچه، اقسام و کارکردها و تأثیرگذاری‌های آن می‌باشد. بر همین اساس این متن ابتدا به بررسی مفاهیم واژگانی و اصطلاحی احزاب سیاسی، بیان تاریخچه و انواع آن می‌پردازد، سپس مبانی تشکیل حزب در حقوق موضوعه و تعالیم اسلامی مطالعه می‌گردد. بخش پایانی نیز به بررسی حزب در قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران اختصاص می‌یابد.

۲. مفهوم‌شناسی

لغت حزب در زبان فارسی در مفهوم گروه، دسته، جماعت، دسته و فرقه سیاسی که در امور اجتماعی نظرهای خاص به یک طبقه را تعقیب می‌کند استفاده می‌گردد (دهخدا، بیتا: حزب). این واژه معادل کلمه «party» در زبان انگلیسی می‌باشد و در معنای قسمت و بخش، دسته و جمعیت متحد، طرفدارای از شخص یا جمعیت، مهمانی دسته جمعی و جمعیت سیاسی به کار می‌رود (آریانپور کاشانی، ۱۳۷۲: party). در زبان عربی نیز لغت حزب دارای ریشه حبشی است. راغب اصفهانی حزب را گروه و جماعتی می‌داند که با شور و حماسه از آرمانهای مشترک خود دفاع می‌کنند (راغب، ۱۴۱۲ق: ۲۳۱). از اصطلاح حزب سیاسی در علم حقوق و علوم سیاسی تعاریف متعددی ارائه گردیده است و هر اندیشمندی بر اساس شرایط و عقاید خود به بیان مفهوم حزب پرداخته است.^(۱) برای نمونه لنین که اولین دبیر کل حزب کمونیست در شوروی سابق

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک:

۱- احزاب سیاسی ایران، محسن مدیر شانه‌چی، مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۱.

۲- احزاب سیاسی، حسن محمدی نژاد، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۵.

۳- درباره احزاب سیاسی، عبدالحمید ابوالحمد، نشریه حقوق، ۱۳۵۲، ۱۴۸ الی ۱۶۷.

بود، حزب را گروه کوچکی از افراد قابل اعتماد، با تجربه و معتقد به اصول انقلاب می‌داند که دارای نمایندگان مسئول و وظیفه شناس در نواحی مهم کشور است و تشکیلات و فرد با یکدیگر روابطی مخفیانه دارند (محمدی نژاد، ۱۳۵۵: ۳۴). از دیدگاه اقتصادی، مارکس وبر حزب را به بنگاهی بازرگانی تشبیه می‌کند و می‌گوید: «حزب شرکت مرکب از اجتماع داوطلبانه افرادیست که می‌کوشند رهبران خود را به قدرت برسانند تا همه آنها به امتیازات مادی و معنوی نایل گردند» (ایوبی، ۱۳۷۹: ۱۶۳). دانیل کاکسی فرانسوی از بعد سیاسی به تعریف حزب پرداخته و معتقد است که «حزب عبارت از گروه سازماندهی شده افراد حرفه‌ای است که اعضایش برای دستیابی به قدرت و نمایندگی‌های سیاسی در نبرد می‌باشند» (علی بابایی، ۱۳۸۳: ۲۵۳). لاپلامبارا و واینر با نگاهی به ساختارهای تشکیلاتی احزاب سیاسی تعریف خود را با ذکر چهار ویژگی ساختاری حزب بیان نمودند؛ آنها معتقدند هر تشکیلاتی برای حزب شدن نیازمند به این خصوصیات است: ۱- حزب تشکیلاتی است که دارای سازمانی مستمر و دایم است که در فقدان بنیانگذارانش به حیات خود ادامه می‌دهد. ۲- سازمان حزب باید دارای شعبه‌های محلی باشد و درسطوح ملی گسترده شود. ۳- تصمیم‌گیران اصلی حزب به دنبال کسب قدرت سیاسی می‌باشند. ۴- به دنبال گسترش پایگاه مردمی خود در سطح جامعه هستند (نقیب‌زاده و سلیمانی، ۱۳۸۸: ۳۴۷). دکتر عبدالرحمن عالم نیز در تعریف خود از احزاب سیاسی می‌گوید: حزب گردهمایی پایدار گروهی از مردم است که دارای عقاید مشترک و تشکیلات منظمی هستند، به دنبال کسب قدرت سیاسی از طریق قانونی با استفاده از پشتوانه‌های سیاسی می‌باشند (عالم، ۱۳۹۰: ۳۴۵). بنابر تعریف دیگری می‌توان گفت حزب گروهی است که هدف آن، دخالت در اداره امور کشور است و اعضای حزب تابع نظامات خاص آن می‌باشند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱: ۱۸۳). «قانون فعالیت احزاب و جمعیت‌های سیاسی، صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته شده» (مصوب ۱۳۶۰) نیز حزب را این چنین تعریف می‌نماید: «حزب، جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و امثال آنها، تشکیلاتی است که دارای مرامنامه و اساسنامه بوده و توسط یک گروه از اشخاص حقیقی معتقد به آرمانها و مشی سیاسی معین تأسیس شده و اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن به صورتی به اصول اداره کشور و خط مشی کلی نظام جمهوری اسلامی ایران مربوط باشد» (معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات ریاست جمهوری، ۱۳۸۰: ۲۴).

با استناد به تعاریف فوق و تعاریف دیگر مطرح شده پیرامون حزب و وجوه مشترک آنها و با توجه به اختلاف دیدگاه‌ها و عقاید می‌توان با نگاهی به رویکردهای گوناگون به حزب، آن را اینگونه تعریف نمود: «حزب سیاسی مجموعه‌ای است:

۱- از نظر سازمانی دارای سازمان و تشکیلات منسجم و دایم است. و غالباً دارای سازمان مستقل و محلی بوده که در سطح ملی نیز فعالیت می‌نمایند.

۲- از نظر کارکردی به دنبال کسب (یا حفظ) قدرت و در اختیار گرفتن حکومت می‌باشد.

۳- از نظر اهداف برای جلب حمایت عمومی تلاش می‌نمایند (سجادی، ۱۳۸۷: ۳۱).

۳. مفاهیم مشابه

در کنار اصطلاح حزب می‌توان واژه‌هایی را یافت که به نوعی با این مفهوم دارای مشترکاتی هستند اما دارای وجوه افتراقی نیز می‌باشند که آنها را از یکدیگر متمایز می‌سازد که در این بخش به بررسی برخی از آنها خواهیم پرداخت:

۳-۱. گروه فشار

گروه فشار تشکیلاتی غیر حزبی است که به دنبال تأثیرگذاری بر حکومت می‌باشند در حالی که وجه همت آنها به دست‌گیری قدرت سیاسی نیست (کردنائیج، ۱۳۸۵: ۶۸). همانگونه که از تعریف گروه‌های فشار پیداست برنامه‌ریزی این گروه‌ها در راستای کسب قدرت سیاسی نیست و تنها به دنبال فشار بر حاکمیت می‌باشند.

۳-۲. جناح سیاسی

جناح سیاسی (Faction) مجموعه‌ای از گروه یا گروه‌هایی است که به منظور کسب قدرت سیاسی به مناسبت‌های مختلف و با هدف کسب قدرت سیاسی در کنار یکدیگر جمع می‌شوند در حالی که ماهیت رسمی و شخصیت حقوقی مشخصی ندارند (جمال‌زاده، ۱۳۸۲: ۳۸). بنابر این جناح سیاسی از منظر عمر و دوره عملکرد و عرصه فعالیت در کشور با احزاب سیاسی متفاوت است.

۳-۳. انجمن صنفی و سندیکا

سندیکا یا اتحادیه‌های کارگری به سازمانی دائمی و متشکل از افراد هم‌صنف اطلاق می‌گردد که فارغ از پیوندها و علایق سیاسی به دنبال یافتن راهی جهت حفظ منافع

و بهبود شرایط کار و زندگی خود می‌باشند (ارشاد، ۱۳۴۱: ۴۵). تفکیک صورت گرفته میان حزب و انجمن‌ها و اتحادیه‌ها در مواد ۱ و ۲^(۱) «قانون فعالیت احزاب و جمعیتها و انجمنهای سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته شده» (مصوب ۱۳۶۰) نیز مؤید همین معنا است.

۴. تاریخچه

کار تشکیلاتی به معنای گسترده و عام که در بر گیرنده مفاهیم مشابهی مانند حزب، جبهه‌های سیاسی، باندهای قدرت، گروه‌های فشار و... می‌باشد، دارای قدمت فراوانی در طول تاریخ است. قیام مزدک در قرن پنجم قبل از میلاد، قیام عباسیان علیه حکومت بنی‌امیه توسط افرادی مانند ابو مسلم خراسانی تحت بیرق بنی عباس و نهضت‌های شکل گرفته در ایران علیه حکومت‌های اموی و عباسی به نوعی در برگیرنده مفهوم حزب به معنای عام می‌باشد (بادامچیان، ۱۳۸۹: ۷۹-۸۳). اما سابقه تشکیل حزب سیاسی به معنای تشکیلات منسجم با هدف کسب قدرت به چیزی حدود دو سده قبل و به اواخر قرن ۱۷ و اوایل قرن ۱۸ میلادی و به کشور انگلستان باز می‌گردد (ایوبی، ۱۳۷۷: ۶۶). احزاب سیاسی در فاصله میان سال‌های ۱۸۲۳ تا ۱۸۶۷ به بازیگران اصلی صحنه سیاست در این کشور تبدیل گردیدند (لیپست، ۱۳۸۳: ۵۷۶). تاریخ نگاران، سده نوزدهم میلادی را دوره شکل‌گیری و ازدیاد احزاب سیاسی می‌دانند. اهمیت این دوره در دو نکته قابل بررسی است: اولاً تشکیل و گسترش احزاب سیاسی در آمریکا و انگلستان، ثانیاً ایجاد و توسعه تفکر احزاب سیاسی در کشورهایی مانند آلمان، فرانسه، بلژیک و هند. در ایران نیز پیش از آغاز انقلاب مشروطه احزاب سیاسی وجود خارجی نداشتند و همزمان با آغاز شکل‌گیری این نهضت

۱. ماده ۱- حزب، جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و امثال آنها تشکیلاتی است که دارای مرامنامه و اساسنامه بوده و توسط یک گروه اشخاص حقیقی معتقد به آرمانها و مشی سیاسی معین تأسیس شده و اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن به صورتی به اصول اداره کشور و خط مشی کلی نظام‌جمهوری اسلامی ایران مربوط باشد.

۲- انجمن، جمعیت، اتحادیه صنفی و امثال آن تشکیلاتی است که به وسیله دارندگان کسب یا پیشه یا حرفه و تجارت معین تشکیل شده، اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن به گونه‌ای در جهت منافع خاص مربوط به آن صنف باشد.

افرادی اقدام به کار تشکیلاتی در قالب حزب نمودند و در کنار مردم و روحانیت به مبارزه پرداختند (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۹۰: ۴۵). نخستین تشکیلات سیاسی به شیوه حزب توسط میرزا ملکم خان ناظم الدوله و تحت عنوان «فراموشخانه» شکل گرفت و در دوره ناصر الدین شاه جمعیت «پیروان صفی علیشاه» تشکیل گردید که بیشتر به تبادل اخبار و اطلاعات مشغول بودند. پس از آن و پیش از آغاز نهضت مشروطه انجمن‌های مخفی و ملی در تهران ایجاد شد اما رشد و توسعه احزاب سیاسی در ایران مدیون نهضت مشروطه و اتفاقات ناشی از آن می‌باشد (جمعی از مؤلفان، ۱۳۸۹: ۳-۴).

۵. اقسام و انواع

احزاب سیاسی را می‌توان با توجه به اهداف تشکیل، نحوه فعالیت، نحوه عضوگیری، شیوه‌های برنامه ریزی برای کسب و یا حفظ قدرت سیاسی و وجود احزاب رقیب در جامعه به اقسام گوناگونی تقسیم‌بندی نمود.

۵-۱. تقسیم احزاب بر اساس نحوه عضوگیری

۵-۱-۱. احزاب عوام

احزاب عوام یا توده‌ای به دنبال جذب حداکثر اعضای معتقد به آرمان حزب از میان آحاد مردم می‌باشند. هدف اصلی آنها گسترش تفکرات حزب و گردآوری افراد مومن و فعال در میان مردم است. آنها بیشتر قدرت و ثروت خود را از طریق جذب شهروندان و استفاده از کمک‌های مالی آنها کسب می‌نمایند. احزاب عوام با گسترش تفکرات کمونیستی در اروپا رشد فراوانی یافت.

۵-۱-۲. احزاب خواص

این دسته از مجموعه‌ای از نخبگان و روشنفکران جامعه با همکاری افراد ثروتمند و سرشناس تشکیل می‌گردد. هزینه‌های مالی حزب از طریق همین افراد تامین گردیده و نیازی به فراخوان عمومی و دریافت حق عضویت از اعضا ندارند. لازم به ذکر است به علت محدود بودن دایره اعضا معمولاً این احزاب از دوام کمتری نسبت به احزاب عوام برخوردارند (قاضی، ۱۳۶۸: ۷۲۴-۷۲۳).

۵-۲. تقسیم احزاب براساس برنامه حضور در قدرت

۵-۲-۱. احزاب بنیادگرا

احزاب بنیاد گرا با تفکرات انقلابی، عمده برنامه خود را بر ایجاد اصلاحات بنیادین و تغییرات اساسی در نوع حکومت قرار می‌دهند. در صورت فراهم بودن اوضاع واحوال سیاسی غالباً از طرق مسالمت آمیز وارد می‌شوند در حالی که در غیر این صورت از حرکت‌های انقلابی و مسلحانه استفاده می‌نمایند.

۵-۲-۲. احزاب معتدل (اصلاح طلب)

همانطور که از نام این گروه‌ها پیداست به دنبال مبارزات خشونت آمیز نیستند و از طرق قانونی به صورت تدریجی و گام به گام اقدام به اعمال تغییرات در حکومت می‌نمایند. احزاب معتدل ضمن پذیرش نظرات مخالف به دنبال راهی برای جلب افکار عمومی به نفع خود هستند.

۵-۲-۳. احزاب محافظه کار

از آنجا که این احزاب حفظ منافع خود را در حفظ وضع موجود می‌دانند به دنبال راهکاری برای ایجاد ثبات در نظام سیاسی هستند. آنها از وضعیت فعلی راضی بوده و با هرگونه اصلاح و تجدید نظری به صورت گسترده مخالفت می‌کنند (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۹۰: ۲۲).

۵-۳. تقسیم احزاب بر اساس وجود احزاب رقیب در جامعه (تأثیر کمی و کیفی در

رژیم‌های سیاسی)

۵-۳-۱. حزب یگانه

در نظام‌های حزب یگانه رقابت بین احزاب سیاسی جهت کسب قدرت معنایی ندارد. نامزدها توسط یک حزب انتخاب می‌گردند و همه مردم ملزم به حضور و حمایت از همان حزب واحد می‌باشند. هرگونه فعالیت حزبی در اینگونه نظام‌ها خارج از حزب واحد ممنوع بوده و تشکیل حزب به منزله مخالفت با ایدئولوژی حاکم بر حکومت به حساب می‌آید.

۵-۳-۲. حزب مسلط

برخلاف نظام‌های با حزب یگانه در اینگونه نظام‌ها تشکیل احزاب با ممنوعیت قانونی مواجه نیست و این امکان برای همه وجود دارد تا با افراد همفکر خود تشکیلاتی با

مشخصات حزب ایجاد نمایند و مردم حق گزینش و انتخاب از میان آنها را دارند، اما حزب مسلط از چنان اقتدار و حمایت مردمی برخوردار است که سایر احزاب یارای رقابت با آن را ندارند. در رژیم‌هایی که حزب مسلط وجود دارد معمولاً حکومت نیز دارای ثبات قابل توجهی می‌باشد که ممکن است به علت انحصار در قدرت و انزوای سیاسی رقبا در نهایت به عنوان خطر برای حکومت‌های مردم‌سالار شناخته شود. لازم به ذکر است که انتخابات در این نظام‌ها تنها جنبه رونمایی دارد و معنای حقیقی آن محقق نمی‌گردد.

۳-۳-۵. نظام دوحزبی

در این نوع نظام‌ها قدرت میان دو حزب بزرگ که توانسته اند خرده گرایشات بیشتری را با خود همراه نمایند دست گردان می‌شود. به عبارت دیگر در جامعه دو گرایش عمده سیاسی وجود دارد و در کنار آنها احزاب کوچک اعلام حضور می‌نمایند. هر حزبی که با برنامه‌های خود نظر مثبت احزاب کوچکتر بیشتری را به خود جلب نماید در روند دستیابی به قدرت موفق تر خواهد بود. هرچند گرایشات کوچک اصل حزب بودن خود را حفظ می‌نمایند و در احزاب بزرگ حل نمی‌گردند.

۴-۳-۵. نظام چند حزبی

در کشورهای اروپایی معمولاً نظام‌های چند حزبی برقرار است. در هر کشور چندین حزب در بازی قدرت حضور می‌یابند و با یکدیگر برای جلب مشارکت بیشتر مردم رقابت می‌نمایند (قاضی، ۱۳۶۸: ۷۲۵).

۴-۵. تقسیم احزاب از نظر رأی نمایندگان در مجالس

۴-۵-۱. احزاب انعطاف‌ناپذیر (سخت)

احزاب انعطاف‌ناپذیر که به آنها احزاب سخت یا منضبط نیز گفته می‌شود، احزابی هستند که اعضای آن در مجالس باید از دستور رهبر یا شورای رهبری یا کمیته مرکزی تبعیت کنند و حق رأی برخلاف نظرات حزب را ندارند که در غیر این صورت از حزب اخراج خواهند شد. مانند آنچه در احزاب انگلستان به چشم می‌خورد.

۴-۵-۲. احزاب انعطاف‌پذیر (نرم)

احزاب انعطاف‌پذیر که به آنها احزاب نرم یا غیرمنضبط نیز گفته می‌شود، احزابی هستند که اعضایش در مجالس در انتخاب روش و رأی خود مخیرند و انضباط حزبی

آن‌طور نیست که اگر نماینده حزبی در مجلس بر خلاف خط مشی کلی حزب گام برداشت یا رأی داد از حزب کنار گذاشته شود. احزاب در ایالات متحده آمریکا غالباً از این شیوه تبعیت می‌نمایند (دووژره، ۱۳۵۸: ۴۰۶).

۶. مبانی احزاب

درباره بحث پیرامون مبانی و ریشه‌های تشکیل احزاب سیاسی می‌توان میان مبانی تشکیل حزب در حقوق موضوعه و اندیشه اسلامی قائل به تفکیک شد به همین علت مبانی کار تشکیلاتی در غالب احزاب سیاسی در دو حوزه حقوق موضوعه و مبانی اسلامی آن به صورت جداگانه مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۶-۱. مبانی تشکیل احزاب سیاسی در حقوق موضوعه

آنچه تاکنون پیرامون تعریف و بیان انواع و جایگاه احزاب سیاسی گذشت ناظر به این تشکیلات در مباحث حقوق موضوعه بود. می‌توان از مجموعه عوامل متعددی به عنوان مبنای کار تشکیلاتی در نظام‌های دموکراتیک یاد نمود که برخی از آنها از برجستگی‌های بیشتری برخوردار است. برای نمونه ایجاد ثبات در نظام‌های سیاسی، افزایش مشارکت عمومی، تحقق حلقه واسط میان مردم و حکومت، جلوگیری از خشونت و جامعه‌پذیری مردم، ایجاد رقابت در فضای سیاسی جامعه و رقابتی نمودن عرصه انتخابات، عقل‌گرایی جمعی، تحقق تکثر گرایی در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی... از جمله این موارد است (ذوالفقاری، ۱۳۹۱: ۵۴؛ وحیدیان، ۱۳۸۹: ۱۴-۴).

اما همانگونه که در تعاریف ارائه شده از حزب نیز به وضوح روشن گردید اصلی‌ترین مبنای تشکیل یک حزب سیاسی کسب قدرت و یا حفظ آن می‌باشد. به عبارت دقیق‌تر می‌توان گفت یکی از معدود ویژگی‌های مشترک میان همه احزاب سیاسی در دنیا و مهمترین هدف ایجاد تشکیلات حزبی در جوامع امروزی کسب قدرت سیاسی از طرق مختلف است. احزاب سیاسی تمام هم و تلاش خود را مصروف بر در اختیار گرفتن قدرت سیاسی می‌نمایند و حزب وسیله‌ای برای رسیدن به این آرمان می‌باشد. قدرت از یک سو ریشه و بن مایه تشکیل حزب و از سوی دیگر نهایت آرزو و آمال دست اندرکاران آن می‌باشد. به عبارت دقیق‌تر قدرت، شاه بیت و محور اصلی احزاب محسوب می‌شود (کعبی، ۱۳۸۷: ۱۳۴). به نظر می‌رسد بر اساس اندیشه اسلامی

قدرت طلبی به عنوان هدف نهایی از کار تشکیلاتی در احزاب سیاسی قابل نقد و تحلیل است چرا که هر چند قدرت به عنوان خیر و کمالی خدادادی در وجود انسان ریشه دارد و توانایی در برابر عجز و ناتوانی محسوب می گردد (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۸: ۱۵۵)، اما قدرت طلبی از صفات مذموم بوده و ریشه در حب نفس انسان دارد، چرا که قدرت طلبی خواست قدرت، برای نفس قدرت می باشد و این خود منشا حب جاه بوده که در روایات فراوانی به عنوان عامل شقاوت و بدبختی اشرف مخلوقات مطرح گردیده است. از همین رو است که نگاه دین به پدیده قدرت طلبی توجه به نیروی سرکشی است که اگر افسار آن از دستان صاحبش رها گردد؛ موجب طغیان فرد و در نتیجه فساد جامعه می گردد، تا جایی که شخص احساس خدایی می کند (محمود حکمت نیا، ۱۳۸۴: ۶۲) و این امر خود موجب تباهی اجتماع می شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ۲۳۰-۲۱۷).

۶-۲. مبانی تشکیل احزاب سیاسی در اسلام

در اندیشه اسلامی پیرامون اصل وجود و مبانی احزاب سیاسی اختلاف نظر وجود دارد. به طور کلی آراء اندیشمندان اسلامی در این زمینه را می توان به دو دسته کلی موافقان و مخالفان تشکیل احزاب سیاسی تقسیم نمود. دسته اول که بیشتر آنان را فقهای اهل سنت تشکیل می دهند با ایجاد احزاب در نظام سیاسی مخالفت می نمایند و آن را مغایر با اصول شریعت اسلامی می دانند. آنان معتقدند با بررسی منابع اسلامی به دلایلی بر می خوریم که دلالت آنها مانع از تشکیل احزاب سیاسی در جامعه اسلامی می گردد. رواج تفرقه و تباهی امت اسلامی، تعارض میان جانبداری های حزبی با آموزه های اسلامی و آزادی عقاید فردی، فقدان سابقه حزب در صدر اسلام و عدم توجه به آن در مبانی کلامی و فقهی و خاستگاه انسانگرایانه و غیر دینی حزب به عنوان پدیده ای منتسب به نظام های غیر دینی از جمله دلایل مورد استناد مخالفین تشکیل حزب در نظام اسلامی است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۲۱-۱۹؛ فیرحی، ۱۳۷۷: ۱۴۵).

در میان دانشمندان و فقهای اسلامی نظرات و عقاید موافقین تشکیل حزب را می توان در سه دسته تقسیم بندی نمود:

دسته اول از اندیشمندان اسلامی تحزب گرایی معاصر را مترادف با مفهوم قرآنی حزب می دانند و معتقدند که تعریف حزب معادل همان حزب الله و حزب الشیطان به کار رفته در قرآن کریم است و مجموعه تشکیلات شکل گرفته در صدر اسلام نیز

مؤید این ادعا است (علایی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۱۲۳). همچنین پیشوایان معصوم نیز نه تنها کم ترین مخالفتی با تشکیلات حزبی ننموده‌اند بلکه خود تقویت کننده و مروج آن بوده‌اند (شیرازی، ۱۴۰۳ق: ۳۷۵).

گروه دوم، نواندیشان جامعه اسلامی می‌باشند که با تشکیل حزب به طور کلی مخالفتی ندارند. این عده نیز قابل تقسیم به دو گروه می‌باشند. گروه اول معتقدند بررسی ادله و منابع اسلامی نشان می‌دهد که تشکیل حزب با همان تعریف و مختصات مرسوم در جوامع امروزی مغایرتی با دستورات و احکام الهی ندارد. بیشتر دلایل مورد اشاره در این زمینه به ادله عقلی بازمی‌گردد که کارآمدی و کارکردهای مثبت احزاب و تفوق منافع آن بر مضراتش، ابزاری برای نظارت بر قدرت و افزایش مشارکت مردمی، عملکرد قابل توجه احزاب به عنوان سیره عقلا و مصلحت عقلی، بررسی موضوع حزب به عنوان مسأله فقهی روز با استفاده از قاعده عدم تعارض با دین، توصیه به حزب بر اساس قاعده مقدمه واجب، توجه به احزاب به عنوان راهکار تحقق واجباتی مانند امر به معروف و نهی از منکر و اهتمام به شورا و مشورت و مستنداتی از این دست به عنوان ادله موافقین تشکیل حزب قابل بررسی است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۲۸۳۵).

و دسته سوم از موافقین تشکیل حزب در نظام‌های اسلامی؛ معتقدند که کار تشکیلاتی در اسلام مورد توصیه قرار گرفته و با تحلیلی بر مبانی دینی می‌توان دریافت که حتی در مواردی متناسب با موضوع (مانند امر به معروف و جهاد) ایجاد تشکیلات وظیفه امت اسلامی تلقی می‌گردد. این در حالی است برخلاف موافقین بدون شرط حزب در حکومت اسلامی، این گروه تشکیلات حزبی با مفهوم غربی را دارای نقاط ضعفی می‌دانند که بدون بر طرف نمودن آنها تحزب‌گرایی در نظام اسلامی نتیجه‌ای جز تباهی نخواهد داشت. برای نمونه آنان قدرت‌طلبی، چرخش قدرت میان گروهی خاص و ارتباطات گسترده احزاب با کانون‌های قدرت و ثروت را از نقایص حزب در اندیشه سیاسی معاصر بر می‌شمرند که با اندیشه سیاسی اسلام در مغایرت است و کارآمدسازی نظام را از اصلی ترین دلایل لزوم تشکیل حزب در جامعه اسلامی می‌دانند (کعبی، ۱۳۸۷: ۱۳۶ به بعد).

از بررسی مجموعه دلایل مورد استناد در بررسی موضوع حزب در اندیشه اسلامی بر می‌آید که هرچند کار تشکیلاتی در متون دینی دارای سابقه است، اما تشکیل حزب مطابق با آنچه در تعاریف مرسوم بیان می‌گردد از وقایع روز و مسایل مستحدثه در

نظام اسلامی به حساب می‌آید و در صورتی که ایجاد احزاب به رشد و پویایی، کارآمدی و پیشرفت نظام اسلامی کمک نماید حزب‌گرایی مطلوب به نظر می‌رسد، اما در صورتی که تحزب‌گرایی موجب تفرقه و جدایی میان امت و دولت اسلامی گردد؛ پدیده‌ای غیر موجه به حساب می‌آید. لازم به ذکر است که بر این مبنا باید احزاب سیاسی در نظام اسلامی از نقایص و معایب احزاب به مفهوم مصطلح دوری نمایند و وجهه همت خود را به کارآمدسازی نظام اسلامی اختصاص دهند.

۷. بررسی احزاب در قوانین جمهوری اسلامی ایران

در دوران مشروطه موضوع حزب چندین بار به صورت صریح و ضمنی مورد توجه مراجع قانون‌گذار قرار گرفته است. برای نمونه اصل ۲۱ متمم قانون اساسی مشروطه به آزادی انجمن‌ها و اجتماعات اشاره دارد و «قانون ثبت احزاب» به عنوان یکی از مصادیق تشکیلات غیر تجاری از جمله آنها است.

پس از انقلاب اسلامی احزاب به عنوان یکی از موضوعات مطرح در قانون اساسی، در دستور کار مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت و اصل (۲۶) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به این موضوع اختصاص یافت. در این اصل آزادی تشکیل احزاب سیاسی مشروط بر آن که ناقض استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و مبانی نظام جمهوری اسلامی نباشد مورد تصریح قرار گرفت.

پس از آن در سال ۱۳۶۰ قانون احزاب به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. این قانون مشتمل بر ۱۹ ماده است که در دو بخش به بیان تعریف و حقوق گروه‌ها و احزاب سیاسی می‌پردازد. بر اساس ماده یک این قانون تعریف احزاب عبارت است از: «حزب، جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و امثال آنها تشکیلاتی است که دارای مرامنامه و اساسنامه بوده و توسط یک گروه اشخاص حقیقی معتقد به آرمانها و مشی سیاسی معین تأسیس شده و اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن به صورتی به اصول اداره کشور و خط مشی کلی نظام جمهوری اسلامی ایران مربوط باشد». ماده ۶ این قانون فعالیت احزاب را آزاد اعلام می‌دارد مشروط بر آن که آنها مرتکب تخلفات ماده ۱۶ نگردند؛ این تخلفات عبارت است از: ارتکاب افعالی که به نقض استقلال کشور منجر شود، هر نوع ارتباط، مبادله اطلاعات، تبانی و مواضعه با کشورهای خارجی، دریافت هرگونه کمک مالی و تدارکاتی از بیگانگان، نقض آزادیهای مشروع دیگران، ایراد تهمت، افتراء و شایعه پراکنی.

نقض وحدت ملی، تلاش برای ایجاد و تشدید اختلاف میان صفوف ملت نقض موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی، تبلیغات ضد اسلامی و پخش کتب و نشریات مضره، اختفاء و نگهداری و حمل اسلحه و مهمات غیر مجاز.

نماینده دادستان کل کشور، نماینده شورای عالی قضایی، نماینده وزارت کشور و دو نماینده به انتخاب مجلس شورای اسلامی از بین داوطلبانی که از داخل مجلس و خارج آن باشند بر اساس ماده ۱۷ بررسی تخلفات را بر عهده دارند. قابل توجه است که بر اساس این قانون کلیه احزاب موظفند مرامنامه و یا اساسنامه خود را که به تأیید هیأت رهبری تشکیلات رسیده است و هرگونه تغییرات بعدی را به اطلاع وزارت کشور برسانند.

این قانون از چند جهت قابل تامل به نظر می‌رسد: اولاً آن که در بحث از حقوق احزاب و گروه‌ها باید از عوامل محدود کننده این حقوق که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به آن اشاره گردیده است تعریف دقیقی ارائه می‌گردید و مبانی آن را روشن می‌نمود. به عبارت دیگر قید آزادی تشکیل احزاب و گروه‌های سیاسی به وسیله ذیل اصل (۲۶) به قیودی مانند استقلال، موازین اسلامی و مبانی نظام جمهوری اسلامی مقید گردیده است که تعریف مشخص و معیار دقیقی برای سنجش آن وجود ندارد و لازم بود قانون‌گذار عادی شاخصه‌های این محدودیت‌ها را روشن می‌نمود. ثانیاً بنابر ماده ۱۰ این قانون صدور مجوز فعالیت احزاب به کمیسیون ویژه‌ای سپرده شده است که متشکل از نمایندگان قوای مجریه، مقننه و قضاییه می‌باشند، این در حالی است که شایسته بود نمایندگانی از احزاب و گروه‌های مردمی جهت تصمیم‌گیری در این امر در کمیسیون مزبور عضویت داشتند.

۸. جمع‌بندی و تحلیل

احزاب سیاسی به عنوان پدیده‌ای است که در چند سده اخیر وارد در ادبیات سیاسی گردیده است. این نوع از تشکیلات به علت تفاوت در عقاید و مبانی دانشمندان دارای تعاریف متعددی است که هر یک بنا بر رویکردی خاص به ارائه مفهوم پرداخته است. از همین رو می‌توان گفت حزب از نظر ساختاری دارای سازمانی مستمر و بادوام و عمری نسبتاً طولانی است. از نظر کارکردی، درصدد جلب مشارکت عمومی و دستیابی به سمت‌های دولتی می‌باشد و از منظر اهداف، دارای برنامه‌ها و

طرحهایی است که از طریق آن اقبال رأی‌دهندگان را کسب و قدرت‌طلبی خود را توجیه نماید. هرچند کار تشکیلاتی در همه دوره‌های تاریخی و میان گروه‌ها و ملت‌های مختلف ملاحظه می‌گردد، اما ایجاد تشکیلاتی مطابق با تعریف فوق به اوایل قرن ۱۸ میلادی و کشور انگلستان باز می‌گردد. با این وجود سده ۱۹ میلادی دوره رشد و گسترش احزاب سیاسی در اروپا به حساب می‌آید. احزاب سیاسی از دیدگاه‌های گوناگونی قابل بررسی و تقسیم‌بندی است؛ برای نمونه احزاب با توجه به وجود حزب رقیب به احزاب مسط، حزب یگانه، نظام دوحزبی و نظام چند حزبی، بر اساس نحوه عضوگیری به احزاب عوام و خواص و بر اساس نحوه حضور در قدرت به احزاب بنیاد گرا، معتدل و محافظه‌کار تقسیم می‌گردند. از نظر مبانی تشکیل حزب می‌توان با تفکیک میان مبانی احزاب سیاسی در حقوق موضوعه و اسلام؛ قدرت‌طلبی، انسان‌گرایی، عقلانیت ابزاری، تکثرگرایی دینی و سیاسی و اجتماعی را مهمترین مبانی تشکیل حزب در اندیشه سیاسی معاصر دانست. براساس نظریه سیاسی اسلام می‌توان ۴ نظریه عمده را پیرامون احزاب سیاسی مورد مطالعه قرار داد. نظریه اول که بیشتر متعلق به علمای اهل سنت می‌باشد که حزب را از جهات مختلف مغایر با مبانی دینی می‌دانند. بر اساس نظریه دوم احزاب سیاسی معاصر همان حزب الله و حزب الشیطان قرآن است که در صدر اسلام هم سابقه دارد. بنابر نظریه سوم حزب دارای مبانی و ریشه‌های اسلامی است و پذیرش آن با مفاهیم دینی مغایرتی ندارد. نظریه چهارم نیز حزب در مفهوم مصطلح امروزی را حاوی نقایصی می‌داند که در صورت رفع آنها قابل پذیرش است و حتی در مواردی کارتشکیلاتی حزب وظیفه امت اسلامی تلقی می‌گردد. اما به نظر می‌رسد حزب به عنوان مفهومی جدید و مسأله‌ای روز در صورتی که به پیشبرد اهداف نظام اسلامی کمک می‌نماید، با حذف نقایص و معایب آن قابل قبول می‌باشد. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نیز احزاب مورد توجه قانون‌گذار اساسی و عادی قرار گرفته است؛ اصل (۲۶) قانون اساسی به موضوع آزادی احزاب اختصاص یافته و قانون احزاب مصوب ۱۳۶۰ نیز تعریف، جایگاه، نحوه شکل‌گیری و شیوه فعالیت احزاب سیاسی را روشن نموده است. هرچند قانون مذکور در مواردی نیازمند بازنگری می‌باشد.

منابع پیشنهادی جهت مطالعه بیشتر

۱. احزاب در آیینہ قوانین، ابوالفضل شکوری، نشریه یاد، ۱۳۷۸: ۴۹۸-۵۱۸.
۲. احزاب سیاسی و گروه‌های ذی نفوذ، موریس دوورژه، ترجمه: ابوالفضل قاضی، نشریه حقوق، ۱۳۵۰: ۱۳۳-۱۵۱.
۳. احزاب سیاسی، حسن محمدی‌نژاد، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۵.
۴. احزاب سیاسی ایران، محسن مدیر شانه‌چی، مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۱.
۵. تحزب در اندیشه رهبران جمهوری اسلامی ایران، بهرام اخوان کاظمی، حکومت اسلامی، ۱۳۹۰: ۱۵۹-۱۸۹.
۶. تحزب و آسیب شناسی آن در ایران، حسن امین، نشریه حافظ، ۱۳۹۱: ۴-۶.
۷. حزب از منظر اندیشه سیاسی اسلامی (رویکرد کلامی، فقهی و فلسفی)، محمد ذوالفقاری، معرفت، ۱۳۹۱: ۴۷-۶۸.
۸. حزب جمهوری اسلامی، سیدمحمدحسین بهشتی، انتشارات روزنه، ۱۳۹۰.
۹. حزب و تحزب در اندیشه اسلامی، بهرام اخوان کاظمی، مطالعات اسلامی، ۱۳۸۸: ۱۱-۴۲.
۱۰. درباره حزب‌های سیاسی، عبدالحمید ابوالحمد، دانشکده حقوق، ۱۳۵۲: ۱۴۷-۱۶۸.
۱۱. فرآیند تربیت نیرو در نظام اسلامی، عباس کعبی، کتاب دولت اقدام، جلد اول، نشر جمهور ایران، ۱۳۸۷: ۱۲۷-۱۴۵.
۱۲. مبانی آزادی و حزب در مذهب شیعه، علوم سیاسی، داوود فیرحی، ۱۳۷۷: ۱۳۳-۱۴۹.
۱۳. مبانی نظری قانون احزاب نظام جمهوری اسلامی ایران، مجموعه مقالات و گفتارها، انتشارات دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۰.
۱۴. مداخلی بر علل ناکارآمدی احزاب در جمهوری اسلامی ایران، بهرام اخوان کاظمی، رهیافت انلاب اسلامی، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۲.
۱۵. نظام انتخاباتی و احزاب حکومتی در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.
۱۶. نگاهی به تاریخچه احزاب و جمعیت‌های سیاسی در ایران، سیدمحمد طاهایی، فصلنامه مصباح، ۱۳۷۱: ۹۰-۱۰۴.
۱۷. نگاهی به فعالیت احزاب سیاسی در آمریکا، مصطفی قاسمی، فصلنامه دین و سیاست، ۱۳۸۵: ۱۱۱-۱۴۵.

منابع و مأخذ

۱. آریانپور کاشانی، عباس (۱۳۷۲)، فرهنگ کامل انگلیسی به فارسی، ج ۶، انتشارات امیر کبیر.
۲. آقابخش، محمدعلی (۱۳۷۴)، فرهنگ علوم سیاسی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی.
۳. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۸)، حزب و تحزب در اندیشه اسلامی، مطالعات اسلامی، ۴۲-۱۱.
۴. مجموعه ارشاد (۱۳۴۵)، سندیکا و سندیکالیسم، نشریه ارشاد.
۵. اصفهانی، حسین بن محمد راغب (۱۴۱۲ق)، مفردات ألفاظ القرآن، دار العلم - الدار الشامیه.
۶. ایوبی، حجت‌الله (۱۳۷۹)، پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب، انتشارات سروش.
۷. بادامچیان، اسدالله (۱۳۸۹)، تحزب و تشکل از دیدگاه علمی و تاریخی، نشر اندیشه ناب.
۸. پژوهشکده تحقیقات اسلامی (۱۳۹۰)، احزاب و تشکیلات سیاسی در ایران، زمزم هدایت، ۱۳۹۰.
۹. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۱)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش.
۱۰. جمال‌زاده، ناصر (۱۳۸۲)، اصطلاحات سیاسی، انتشارات پارسایان.
۱۱. جمعی از مؤلفان (۱۳۸۹)، حزب در ایران، نشر کتاب مرجع.
۱۲. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۸۴)، اخلاق کارگزاران از منظر امام خمینی (ره)، گنجینه.
۱۳. خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۹)، صحیفه امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۴. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، دانشگاه تهران، بی‌تا.
۱۵. ذوالفقاری، محمد (۱۳۹۱)، حزب از منظر اندیشه سیاسی اسلامی (رویکرد کلامی، فقهی و فلسفی)، معرفت، ۶۸-۴۷.
۱۶. سجادی، عبدالقیوم (۱۳۸۷)، مبانی تحزب در اندیشه اسلامی، بوستان کتاب.
۱۷. شیرازی، سیدمحمد (۱۴۰۳)، الفقه سیاسی فی الاسلام، چاپخانه رضایی.
۱۸. عالم، عبدالرحمن (۱۳۹۰)، بنیادهای علم سیاست، نشر نی.
۱۹. العالایی، عبدالله (۱۳۷۴)، برترین هدف در برترین نهاد، ج ۲، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد.

۲۰. علی بابایی، غلامرضا (۱۳۸۳)، فرهنگ سیاسی، نشر آسیان.
۲۱. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۸)، مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر، انتشارات مجد.
۲۲. فیرحی، داوود (۱۳۷۷)، مبانی آزادی و حزب در مذهب شیعه، علوم سیاسی، ۱۳۳-۱۴۹.
۲۳. قاضی، سیدابوالفضل (۱۳۶۸)، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، نشر دانشگاه تهران.
۲۴. کردنائیج، اسدالله (۱۳۸۵)، نقش گروههای فشار در شکل‌دهی خط مشی عمومی، نشریه مدیریت فرهنگ سازمانی، ۶۹-۸۳.
۲۵. کعبی، عباس (۱۳۸۷)، فرآیند تربیت نیرو در نظام اسلامی (دولت اقدام)، مرکز پژوهش و اسناد ریاست جمهوری.
۲۶. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸)، انسان‌سازی در قرآن، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
۲۷. دووژره، موریس (۱۳۵۸)، جامعه‌شناسی سیاسی، انتشارات جاویدان.
۲۸. نقیب‌زاده، احمد و سلیمانی، غلامعلی (۱۳۸۸)، نوسازی سیاسی و شکل‌گیری احزاب در جمهوری اسلامی ایران (بر اساس رویکرد هانتینگتون)، علوم سیاسی، ۳۴۷-۳۶۸.

امام خمینی (ره):

و از شورای محترم نگهبان می‌خواهم و توصیه می‌کنم، چه در نسل حاضر و
چه در نسل‌های آینده که با کمال دقت و قدرت و طایف اسلامی و ملی خود
را ایضا و تحت تأثیر هیچ قدرتی واقع نشوند و از قوانین مخالف با شرع مطهر و
قانون اساسی بدون هیچ ملاحظه‌ای جلوگیری نمایند.

(صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۴۲۲)

مرکز تحقیقات شورای نگهبان

آدرس: تهران، خیابان شهید سپهبد
قرنی، کوچه خسرو، پلاک ۱۲
صندوق پستی: ۱۴۶۳ - ۱۳۱۴۵
تلفکس: ۰۲۱ - ۸۸۳۲۵۰۴۵
info@shora-rc.ir
www.shora-rc.ir